

ORTUKOAK

Antxiñako gizonak, leizetan bizi zanak, basoko landaren igaliak jaten ebazan. Afrika'n eta Australian badago oraindiño gaur be orrelan bizi dan jentea.

Karломagno'ren denporan berrogeta iru baiño ez ziran etxeko ortuan lortzen ziran igaliak emoten ebezan landarak.

Frantzia'n IV Enrike errege zala, Serra'tar Olibier jaunak munduaren lau aldeetatik ekarri ebazan orturako landarak eta gaur ortutik ateraten doguz janaria damoskuen igaliak eta oneik mineral-gatzak, burdiñea eta bitaminak ugari daukez.

XIV Luis Frantzia'ko "eguzki Erregea" izan zan lenengoz zanaoriz eta idarrez bere agoa gozatu ebana.

Gaur mota onuratsuak aukeratzen dira ortuetarako, batzuk ez dakigu nondik etorriak diran, tomatea esaterako.

Antxiña Nilo-inguruetan sortzen zan sandia. VIII gizaldian Karlos erregeak ekarri eban meloia Napoles'tik Frantzia'ra eta IV Enrike oso meloi-zalea zan. Iñoz meloi larregi jan ebalako bere urdaillean kaltea be izan eban.

...

Ortuko janariak.

Orain urte gitxi, Auñamendi-gaiñean txabola baten atso bat bizi zan. Onek esaten eban lez, bere ama ari bateri lotutako azukera-koskorra gosari-katilluan sartu eta atera ibiltzen ei zan. Azukera orrek gaurkoa baiño denpora geiago bear izaten eban urtuteko, baiña koskor bategaz etxe guztientzat bear eban beste azukera eukiten eban.

Indar-iturri dan janari gozo au antxiñatik zan ezaguna India'n, K.a.gizaldi bi lenago Txina'ra zabaldu zan azukera-laztoa. Gero arabiarrek ekarri eben Lur-Arte itxaso ingurura eta 1506n. urtean eroan eben españatarrek Ameriketara.

Landara au ezin bizi leiteke giro beroetan baiño.

Mota asko dauz azukera-landara onek, oriak eta ubelak ezagunenak. "Lasto bikaiña" deritxonak, ondo bakoitzak amar kilo zuku emoten dauz eta ortik kilo bi azukera ateraten dira.. Ektarea batek amabost tone azukera garbi emoten dauz.

Ondo bakoitzak lau edo bost urte iraun leike eta gero aldatu egin bear dira ondoak.

Bein baten ango jentea asarre ebillan azukera-arloetara zugeak sartzen ziralako.

Saltamatxiñoak ekarri ebezan eta oneik garbitu ebezan bazter guztiak. Saltamatxiñoak zer-janik ez eukenean, txori-abietara sartzen asi ziran eta ingurua txori barik geratu zan eta azukera artera kakarraldoak sartu ebezan eta ugaritu egin ziran.

Ba-dagoz azukerea emoten daben beste ortu-landara batzuk be. Erromalaxea edo arbi nagusia, uretako arbia, artoa, astigarra... Palmondo batzuk be azukera baltz ona emoten dabe.

...

Lur-sagarra eta garia dira lurralde epeletan garrantzi aundiko landara jangaidunak.

Baiña lur-sagar edo patatea luzaroan ez zan ezagutu. XVI gizaldian

LANDARAK

agertu zan XVI Luis Erregearen maian.

Andes mendietan berez sortu eta azten da eta Txile ta Peru'n ibarretan ereiten eben Kristobal Kolon ara eldu baiño lenago. Españatarrak ara eldu ziranean arrituta geratu ziran landara areik ikusi ebezenean eta errietara ekarri eben.

Inka endakoen artean ez zan lur-sagarra etxeratu, baiña astiro-astiro zabaldu zan Amerika osoan eta Europa'ra be ekarri eben 1565n. urtean, lenengo John Walter'ek Irlanda'ra. Au lurralde txiroa zan eta pozik artu eben, baiña ordurako Galitzia'n be zabaldua egoan. 1600n. urtean eldu zan Ingalterra'ra, Alemania'ra eta Frantzia'ko sortaldere. Frantziarrak ez eben onartu eta abereentzat eta txiroentzat dala ona esaten eben.

Parmentier eritxon lugin ospetsu batek irakatsi eban lur-sagar gozoak lortzen

...

Urriñetik etorritako ortu-landarak askotarikoak dira

Espeziak izan dira edestian ospetsuak. Kolon eta Basko de Gama espezia onein billa ibilli ziran, gozagarri onek arabiarrek eta karu saltzen ebezalako, India'tik eurak ekarrita. Esaterako usain gozoko kanelea, Poinvre'k ekarri eban piper baltza, au eun milla tonelada inguru artzen da munduan.

Bainilla gozoa Ego-Ameriketan sortzen dan bedarra da.

...

Baiña goazen igalidun landaretara.

Zoragarriak gure ortuak geriza gorriak landaretan ikusten diranean! Edo San Martin-inguruan batzen diran azkenengo sagar eta madariak elduta dagozenez! Maiaztetik asira ordura arte izan dira janari igali gozo oneik.

Txertatzaille trebeak be lan ona egiten dabe igali obeak lortzeko.

Egoaldeko eguzki bizia dagon lekuan ederrak eta gozoak dira laranjak, mandarinak. eta limoiak, bitaminaz beteak.

Igali-mota bakoitxak bere azia dauka: matsak azi zeia, aranak azi bakarra azurraren barruan, kerizeak be azurduna, malluki gorriak bere gorritasunean dauka azi, sandiak eun-bat azi dauz sabel biribillea gordeta.

Igali-landara oneik, batzuk, bidai luzea egin dabe gugana etorteko: Intxaurrak eta gaztañak esaterako:

– Ni Txile'ko maillukia naz eta 1712n. urtean ekarri ninduan Europa'ra Freseur jaunak eta zuek urteko sei illebetea jaten nozue.

– Nik Tao dot izena-diño mertxikondoak- eta nire aita Txina'koa zan, ango oianetan jaio nintzan. Lur osoan milloi bi tone mertxika batzen dira.

– Ni oraindiño be basati bizi naz Turkestan'en-diño almendroak- baiña orain irureun mota gara.

– Ameriketatik etorria ei da matsa eta ni be bai –esan eban madariak-, baiña Europa'n eta Asia'n ugari aurkituko nozue.

– Ni Siria, Turkia ta Iran'en, lurralde beroetan, sortua naz –esan eban ikoak-

Gizonak mota guztiak obetu deta mamin uts, azi bakoak, sortu ditu, baiña gizakiak ez dau lortu okarana sagarrak emoten ipinterik

...

Basamortuko on-une edo oasis'e an oxiñetik ura ateraten eban sokeari tiraka astotxuak. Beduino zarra astotxuari begira egon eta antxe geratu zan bizi izaten, ganbeluen oinkadai jarraitzen ibilli barik. Berreun urtekoa zan palmondoaren abotsa entzun ebala uste eban: “Lagun, buzti egidazuz oiñak, ni esku-zabala nozu, nire datil gozoak jango dozuz, zure baratzaren esia neure egurrez egiña da, eta astotxuaren lokarria neure ari biurriakaz egiña da. Larogeta zortzi milloi anai dodaz munduan.

Beduino zarrak erantzun eutson: Zu zara beartsuen arduradun, bizi oraindik luzaro!

Urriñeko igale-landarak munduan zabaldua dagoz.

Olazar'tar Martin'ek

*** * ***

BIZKAITARRAI-BIZKAIERAZ*

ALDIZKARI ONEK
BIZKAI'KO FORU-ALDUNDIAREN
DIRU-LANGUNTZA JASO DAU